

ნერიმან ალბაირაქი

ენობრივი სიტუაცია სოფელ კეხერეში

სოფელი პეტერეკი ართვინის პროვინციაში, იუსუფელის რაიონში მდებარეობს, დღევანდელი თურქეთის აღმოსავლეთ შავი ზღვის რეგიონში, ისტორიულ ტაოში. სოფელში, იუსუფელის მერიის მონაცემებით, 674 ადამიანი ცხოვრობს. იუსუფელის რაიონის სოფლებს შორის ყველაზე მეტი მოსახლეობა პეტერეკსა და ოთხთაშია.¹ სოფლის ოფიციალური სახელია ჩევრელი (çevreli), რაც გარემოს ნიშნავს. სოფელი ართვინიდან 124 კმ.-ით, იუსუფელიდან 19 კმ.-ითაა დაშორებული.

“პეტერეკი“ ვერც ქართულენოვან და ვერც თურქულენოვან ლექსიკონში ვერ ვიპოვე. სომხური წყაროების მიხედვით კი **ბედ-აგარაკი** ციხეს ნიშნავს. სოფელში ზოგი ტოპონიმი სომხურია, ზოგი - თურქული და, უფრო მეტი, დაახლოებით 90 % ქართულია; მაგ., სოფლის თავკაცის, ნურეთთინ ქილიჩის ცნობით, პეტერეკის ტოპონიმებია: გივნარი, გურუეთი, შაბეთი, ბაბქეთი, ჰაქანეთი, ავაზანი და ა.შ.

აღსანიშნავია, რომ ამ სოფლის მხოლოდ ერთ უბანში საუბრობენ ქართულად და ისიც გავარკვევით, რომ ამ უბნის მოსახლეობა ხევიდან არის ჩამოსახლებული. ეს უბანია გივნარი (Givnar/Ballidut). ამ ტოპონიმში **-ნარ** კრებითობის აღმნიშვნელი ქართული სუფიქსია. შდრ.: კლდევნარი - ადგილი, სადაც ბევრი კლდეა, თხილნარი - ადგილი, სადაც ბევრი თხილის ბუჩქი ხარობს. უბნის სახელი ფუძე გივ- შესაძლოა იყოს გვიმრ- “გვიმრა“; შესაბამისად, გვიმრ-ნარი - ადგილი, სადაც ბევრი გვიმრაა: გვიმნარი > გვინარი > გივნარი.

პეტერეკელ რესპონდენტებს ჩემს სადისერტაციო თემაზე მუშაობის დროს შევხვდი. აქ მხოლოდ 50 წლისა და უფრო მეტი ასაკის ადამიანები საუბრობენ ქართულად; ამდენად, ქართული ენა, როგორც სამეტყველო კოდი, ცოტა ხანში დაიკარგება.

თანერ ართვინლის წიგნის მიხედვით (“yusufeli külliyatı“) უბანი **გივნარი**, ოსმალეთის დროს, 1549 წლიდან - 1930 წლამდე სოფელი იყო. ამ სოფელში, 1555 წლის მონაცემების მიხედვით, სამი კომლი ცხოვრობდა, რომელიც 15 ადამიანს შეადგენდა. 1574 წელს, ოსმალეთის არქივების მიხედვით, 18 კომლი იყო და 98 ადამიანი. ამ დროს მოსახლეობა გამუსლიმანებული არ იყო. 1682 წლიდან უკვე მთელი სოფელი მუსლიმანია. 1848 წლის მონაცემებით, მოსახლეობა 13 კომლს და 65 ადამიანს შეადგენდა.²

¹ http://yusufeli.gov.tr/koyler-803_tr_lc.html. ართვინის ადგილებისა და გეოგრაფიული სახელების ლექსიკონი (ტოპონიმია); http://yusufeli.gov.tr/koyler-803_tr_lc.html 20.09.2016.

² თანერ ართვინლი იუსუფელის ქულლიათი (დაფთარი) - Taner Artvinli yusufeli külliyatı 1cilt sayfa 328, 2013.

გივნარის მაცხოვრებლების მონაყოლის მიხედვით, სოფელში ორი უბანია, რომელთაგან ერთი - მათივე თქმით, ქართველებისაა, მეორე კი - ადგილობრივების, ანუ არა ჩამოსახლებულების.

ბეტერეკში 1938 წელს ხევიდან ჩამოსახლებულა ორი ქართული ოჯახი და მერე გამრავლდნენ. ხევაში დღესაც ქართულად საუბრობენ. დღესთვის იუსუფელის მხოლოდ სამ დასახლებაში (თითოეულში რამდენიმე პატარა სოფელი შედის) ლაპარაკობენ ქართულად. ეს სოფლებია: ქვებაი // ქობაი // ქობაქი // ქიაბაქ // ქიაბახი (თურქ. yüksekoba), ხევაი // ხევეგი (თურქ. Bıçakçılar), ბალხი (თურქ. Balçılı). ხევაი მდებარეობს პარხლის ხეობაში და ძალიან შორს არის ამ სოფლიდან. იქ მოხუცებმა ძალიან კარგად იციან ქართული ენის ტაოური დიალექტი, საშუალო თაობამ საკმაოდ კარგად იცის, ბავშვებს ესმით, მაგრამ ვერ ლაპარაკობენ. დაინტერესებული ახალგაზრდები ცდილობენ, ქართული ინტერნეტიდან ისწავლონ.

გივნარში თურქული ყველამ იცის; მოხუცებმა კი საკმაოდ კარგად იციან ქართული ენის ტაოური დიალექტი. რამდენიმე ქართველთან ვისაუბრე ქართული ენის ცოდნის პრობლემაზე; ესენი იყვნენ: ფეჰიმე სილაჯი, ნედიმ სილაჯი, ნუსრეთ იშიქი, ზეჰიჯე იშიქი, აბდი ქიზილქანი, ემინე ქიზილქანი, ფუნფულ დემირელ, ნეჯათი დემირელი... მათ ძალიან გაუხარდათ ჩემი ქართულის მოსმენა და თვითონაც ცდილობდნენ, მაგრამ, სამწუხაროდ, თითქმის დავიწყებული აქვთ დედაენა და თურქულად საუბრობენ.

ზამთარსა და ზაფხულში ამ უბანში იცვლება მოსახლეობის რაოდენობა: ზამთარში დაახლოებით 10 კომლი ცხოვრობს და დანარჩენები ქალაქებში მიდიან. სოფლის ცენტრში დასახლება უფრო მჭიდროა.

ლინგვისტური თვალსაზრისით, სოფელში ტოპონიმები 3 ენაზეა; ესენია: თურქული, ქართული და სომხური.

სომხური ტოპონიმების შესახებ ინფორმაცია გადავამოწმე სომეხ მეცნიერთან, არკად აქაფოვთან და რაც არც ქართული იყო და არც თურქული არკადმა დამიდასტურა, რომ სომხური იყო; მაგალითად:

ტუხგერი - შავთმიანს ნიშნავს;

სმანსორი ან **სმანზორი** - სმანის ხევი;

ალუზარი - ოქროული.

აშკარაა, რომ სოფელში თავიდანვე მეზობლად ცხოვრობდნენ ქართველები და სომხები; შდრ., მაგ., XVIII საუკუნის სომეხი ავტორი ლუკას ინჭიჭიანი³ წერს: ბერდაგრაკის სანჯაყი იყო ხილიანი და საუკეთესო ღვინო ჰქონდა. სოფლები გაშენებული იყო ჭოროხის ნაპირზე.

გივნარში ჩავატარეთ გამოკითხვა, რომლის მიზანი იყო ქართული ენის ფლობის დონის გარკვევა; სტატისტიკური მონაცემების მიხედვით, ასეთი სურათი გვაქვს:

ქართულს ფლობს 8 ადამიანი: 4 - ქალი, 4 - კაცი; მათი ასაკი არის 65 წლიდან 75 წლამდე.

დავინტერესდით, თუ როგორი იყო მათი თვითშეფასება ქართული ენის ფლობის მიმართულებით; სოფლის მცხოვრებთ დავუსვით ასეთი კითხვა:

³ ლუკას ინჭიჭიანი, სამყაროს მეოთხედის გეოგრაფია, ნაწ. I, ტ. I, ასია. - ვენეცია, 1806, გვ. 132-133. Մուկաս Ինճիճեան, Աշխարհագրութիւն չորից մասսնց աշխարհի, մաս Ա, հ. Ա, Ասիա, Վննեսիկ, 1806, էջ 132-133. Avetikian G., Surmelian Kh., Avgerian M., სომხური ენის ახალი ლექსიკონი, ტ. I, ვენეცია, წმინდა ლაზერის ტიპოგრაფია, 1837.

“100-ბალიანი სისტემით რამდენი ქულით შეაფასებთ თქვენ მიერ ქართული ენის ფლობის დონეს?”

სოფ. გივნარის იმ უბანში, სადაც ქართველები ცხოვრობენ, ქართულის ცოდნის დონეს 60 ქულით აფასებენ.

სხვა უბნებში ქართული ფაქტობრივად არ იციან. მათი ძირითადი სამეტყველო ენაა თურქული ენის შავიზღვისპირული დიალექტი. აღსანიშნავია ისიც, რომ როგორც პეტერეკის, ასევე ოთხთის მოსახლეობის თურქულენოვან მეტყველებაში ბევრია ქართული წარმომავლობის სიტყვა, რომელიც აშკარად სუბსტრატულ ფენას წარმოადგენს.

NERIMAN ALBAIRAK

LINGUISTIC SITUATION IN THE VILLAGE PETEREK

The village Peterek situates in Artvin province, particularly in Yusufeli region, in the west Black Sea region of the present day Turkey, which is a historical Tao. The population of the village according to Yusufeli city council contains 674 people. Official name of the village is Chevrel (çevreli), meaning environment. The village is 124 kilometer distance from Artvin and 19 kilometer from Yusufeli. According to Armenian sources “Peterek” (Bed- Agarak) denotes the meaning of fortress.

Some toponyms are of Armenian origin in the village, some are Turkish and most of them are Georgian, approximately 90% of them; Main language of the village is Turkish, there is only one district where people speak Georgian; population of this district was settled from Khevai in 1938.

In other districts no one actually knows Georgian. Their main language is the black sea region dialect of Turkish. We should notice that words of Georgian origin abound in Turkish speech of Peterek population as well as in Otkhta people, which obviously represents substructural layer.